

Ivan
JURKOVIĆ

Filozofski fakultet u Puli - Odsjek za povijest

HRVATSKI IDENTITET
PLEMSTVA
AUSTRIJSKOG
DIJELA ISTRE
KRAJEM XV.
I TIJEKOM
XVI. STOLJEĆA

Grafit Baldasara Polderštana

I danas je, nakon pola tisućljeća, u bratovštinskoj crkvi sv. Antuna opata pustinjaka u Barbanu, čitljiv zapis: 1491., *miseca maja miseca, dan 15. To pisa Baldasar Polderštan, to vrime v Pazin vicekapitan* (FUČIĆ, 1982., 38., grafit 14/25). Zašto taj, korektnom i lijepom glagoljicom ispisan, grafit privlači pozornost? Kakvom se to osobitošću odlikuje taj potpis potkapetana Baldasara, potomka drevnoga plemićkog roda Walterstein, kaštelana i vlasnika posjedâ Račice, Paz i kraće vrijeme Lupoglav?

U tom prostoru crkvice urešenom zidnim slikarijama, koji simbolizira rajski sklad - *Civitas Dei*, pomisliti će se u prvi mah kako se susreće ono što desetljećima sugeriraju istarske historiografije. Dakako, misli se na talijansku i hrvatsku historiografiju koje su se, donedavno snažno suprotstavljene u tumačenju prošlosti istarskog poluotoka, složile u zaključku da pored hrvatskoga i talijanskog etničkog elementa u Pazinskoj knežiji XV. stoljeća postoji i "sitno jezgro njemačkih plemićkih porodica" i da one "svoju nazočnost na istarskome tlu ne duguju tradiciji i autohtonoj etničkoj ukorijenjenosti, već administrativnim potrebama feudalnih vlasti", te su se vremenom kao takve "dijelom talijanizirale, a dijelom kroatizirale" (BERTOŠA, 1986.b., 252.-253.).¹ I zaista, primjetno je gubljenje, odnosno svojevrсно stapanje Baldasara Polderštana sa sjajnim interijerom crkve sv. Antuna, dakle, uklapanja "Nijemca" unutar vrijednosnog sustava kojega moderna hrvatska historiografija nastoji domisliti i razumjeti. Taj su sustav, međutim, navedene istarske historiografije donedavno, ili sračunato s pragmatičkim političkim ciljevima, ili pak nehotice i po samoj inerciji prihvaćale i sagledavale unutar perspektivâ suvremenih sustava vrijednosti. Ukoliko se, naime, poistovjeti Polderštanov s današnjim poimanjem

¹ *Usp.* također i: DE FRANCESCHI, 1964., 205.-206.; SESTAN, 1965., 53.

sustava vrijednosti, veliko je pitanje bi li uopće došlo do njegova zapisa. Tada taj zapis, najvjerojatnije, ne bi bio moguć. Svakako ne u obliku u kakvom i danas postoji. Tada bi, uistinu, Polderštan bio samo predstavnik "sitnog jezgra njemačkih plemićkih porodica" bez svoje "autohtone ukorijenjenosti na istarskome tlu". No, je li tomu tako? Osjeća li se on odista pridošlicom i strancem, odnosno pripadnikom etničke zajednice koja nema autohtonu ukorijenjenost na istarskome tlu? Može li glagoljanje Polderštanova grafita odgovoriti na ta pitanja? Može li modernu historiografiju zadovoljiti objašnjenje da je mladi knežijski potkapetan uz domaće klerike (*žakne* – đakone, *popove* – svećenike, *plovane* – župnike, kanonike i njihove starješine – *prepošte* itd.) jedan od rijetkih zasvjedočenih svjetovnjaka nosilaca glagoljske pismenosti? Kakve to signale šalje taj grafit tijekom pet stoljeća svojega postojanja?

Jasno, namah privlači činjenica da "stranac" piše, dakle i govori, hrvatskim jezikom, ali ne bilo gdje, već baš u barbanskoj bratovštinskoj crkvi. Te se bitne odrednice daljnjeg tijeka razmatranja moraju svakako upamtiti: 1) jezik – hrvatski jezik, 2) pismo – glagoljičko pismo, 3) crkva – bratovštinska crkva sv. Antuna opata, sveca zaštitnika ubogih, nemoćnih i bolesnih. Te vrijednosti poštuje, poznaje, priznaje i pohodi plemić, i to 4) plemić njemačkog podrijetla! Nije li to za nas nesvakidašnja i pomalo začudna pojava? No, ako se upozori da je taj zapis brižljivo ispisan na freskoslici južnog zida crkve, između medaljonâ aureolâ sv. Jeronima i sv. Augustina tada se Polderštanu mora odati priznanje na poznavanju temeljnih vrijednosti zajednice na čijem se jeziku potpisuje.² Te su vrijednosti: 5) vjerska tradicija – povijesno pamćenje korijenâ katoličke glagoljaške liturgije i tradicije u Hrvata i, s tim u svezi, 6) kulturna tradicija – glagoljaška pismenost, koja se tada, premda teško odolijevajući pred naletima osmanskih udara, još uvijek poklapala s hrvatskim etničkim prostorom. I, na koncu, posljednje upozorenje. Sve je to čitljivo na gotičkim zidnim slikama lokalnih majstora talijanskog smjera, freskama koje rese čitavu nutrinu crkve. Riječ je očito o 7) umjetnosti – vrijednosti koja se mora napose istaći kao osobiti vid kulturne baštine medievalne Istre, važne za daljnji tijek rasprave. Može li se na temelju svih nabrojanih vrijednosti govoriti i pisati o hrvatskom identitetu autora tog grafita?

2 Crkveni je otac, sv. Jeronim, naime, bio tijekom hrvatskog srednjovjekovlja štovan kao izumitelj glagoljice, pa je stoga i bio uz sv. Ćirila i Metoda tijekom tog razdoblja najštovaniji svetac Crkve u Hrvata. Crkveni se otac sv. Augustin, pak, štovao i štuje kao zaštitnik čitave Katoličke crkve.

Kakav, dakle, to put u povijest nudi plemeniti Polderštan svojim grafitom? Izranja li ovakvim njegovim iščitavanjem i domišljanjem jasnija slika istarske srednjovjekovne svakodnevice ili, pak, ta slika postaje još mutnijom? Jasno, čitava se konstrukcija suživota i jedinstva kultura triju etničkih zajednica ne smije postaviti na temelju jednog grafita kojega je zapisao plemić! Što, dakle, u tom smislu nude ostale istarske plemenite obitelji i kakvu su ulogu odigrale u tom “etničkom krokiju istarskog kasno-srednjovjekovlja”?

Suživot onomastičke raznolikosti

Ravnopravnost jezika uočljiva je u iznimno bogatoj istarskoj onomastičkoj građi. Obilje nazivlja iščitanih u izvorima, osobito kasnoga srednjovjekovnog i renesansnog razdoblja, kada dolazi do enormnog porasta pisane građe, na sva tri jezika (hrv., njem., tal.) potvrđuju njihovu jednakost pravnu vrijednost, kako u javnoj uporabi, tako i u slobodama “oblikovanja” osobnih imena i prezimena ondašnjih ljudi od pera. Carski se kapetan od Đevina (od 1478.) i kapetan Pazina (1495. i 1502.) **Georgius (Jörg) Ellacher** nalazi, primjerice, u glagoljaškim zapisima i dokumentima pod imenom **Jurij Libar** ili **Elibarić** (BRATULIĆ, 1992., 154., bilj. 33.b, 21.), dok je u talijanskim uz prilagođeno osobno ime sačuvana izvornost njegova prezimena – *Giorgio Elacher*.³ Sâm **Walterstein** piše glagoljicom pohrvaćeni oblik svog prezimena **Polderštan**, dok mu u talijanskim dokumentima prezime glasi *Bolterstain* (Kandler, s.a., 1493. Giugno 04.).⁴ Kasnijim vlasnicima Pazinske knežije talijanskog podrijetla, obiteljsko prezime *Mosconi* (DE FRANCESCHI, 1964., 71.-80.) na njemačkom jeziku dobija oblik **Muschkon** (TOBLER, 1974., 164.-165.; DE FRANCESCHI, 1964., 426.-429., 432.-442.; StLA, IöK, *Miscelanea*, Kart. 174., fasc. 22.), a na hrvatskom **Moškon** (IVŠIĆ, 1928., 10.; JURIČIĆ ČARGO, 1999., 14. i 18.; JURKOVIĆ, 2004.a., 111.-112., 144.-145. i 261.-262.). Korijeni takve uporabe osobnih i obiteljskih imena sežu u razvijeno srednjovjekovlje Istre. Znameniti je glagoljski spomenik nazvan *Istarski razvod*, primjerice, pravi zrcalni preslik njemačkih imena prilagođenih hrvatskoj

3 U dokumentu na latinskom jeziku njegov je oblik imena i prezimena “Georgius Helichar”, a na kraju toga istog dokumenta sam se potpisuje kao “Georgius Elichar”; *usp.* Kandler, s.a., 1493. Giugno 04.

4 Sličan su oblik prezimena potomci te drevne plemićke obitelji sačuvali do današnjih dana – “Bolterstein”. Postoji danas i vrlo čudna kroatizirana kombinacija “Bolterštein”, ali je prisutna u manjoj mjeri.

uporabi, pa je ta imena ponekad vrlo teško prepoznati i otkriti u njihovu izvornom obliku. *Gospodin Albreht Istarskog razvoda* je zapravo bio grof **Albrecht IV. Gorički** (BRATULIĆ, 1992., 89., bilj. 1,3; BRATULIĆ, 1992., 152.; ŠTIH, 1994., 34.; OTOREPEC, 1995., 103, dok. 459.)⁵ dok je *gospodin Zalunbergar* prepoznat kao vlastelin **Johan von Sansenberch** (BRATULIĆ, 1992., 89., bilj. 1,21.),⁶ a *gospodin Menart* kao vlastelin **Meynardus de Rosech** (BRATULIĆ, 1992., 89., bilj. 1,8.; ŠTIH, 1994., 135.-136., bilj. 9.-13.) ili *gospodin Panšpetal* kao vitez **Hoxalcus** zvan i **Quaspelt** (BRATULIĆ, 1992., 139., bilj. 26,18.). Svi su oni svojevolumno prihvaćali i koristili navedene oblike svojih osobnih i obiteljskih imena, jer, to je nešto što se već tada samo po sebi podrazumijevalo. To je ono što je bilo sastavnim dijelom vrijednosnog sustava njihova vremena i pitanje je, da li su tu uporabnu jezičnu raznolikost shvaćali kao zasebnu kulturnu osobitost ili je upravo raznolikost bivala njihovom svakodnevicom, koja jednostavno nije bila upitna. Nitko nije poricao drugomu pravo na osobni izričaj, već je svaki pridošlica i sâm prilagođavao oblik svojega imena novoj sredini ili je, pak, prihvaćao onaj oblik koji mu je ta sredina dala. Višejezičnu su uporabnu vrijednost oblika vlastitih imena i prezimena istarski plemići osobito prakticirali pred kraj srednjovjekovnog i početkom novovjekovnog razdoblja, dakle, u vremenu kada je i društvena mobilnost plemstva na istarskim prostorima postajala sve većom zbog tadašnjih političkih, vjerskih i gospodarskih vrlo turbulentnih promjena.⁷

Moškoni Talijani – Kružići Hrvati?

Prema tradicionalnom romantičarsko-građanskom viđenju talijanske historiografije njemački su plemići “živjeli grubim i neotesanim životima posvećenim oružju”, pa su jedinom “svijetlom uljudbenom točkom” kasnoga istar-

5 Albrecht (Albert) se na samom početku Istarskog razvoda javlja kao knez Metlike i Pazina (*V to vrime gospodujuću Albrehtu Metlike i Pazina i vse gospode deželjske...*). Najvjerojatnije je riječ o grofu (knezu) Albrechtu IV., zadnjem potomku grane Goričkih knezova koji su imali u posjedu zemlje u Slovenskoj marci, Beloj krajini i Pazinskoj knežiji. Nakon njegove smrti (1374.) Pazinska je knežija prešla u posjed obitelji Habsburg.

6 “Gospodin Zalunbergar” jest najvjerojatnije osoba koja se javlja u njemačkim i latinskim izvorima kao ministerijal akvilejskog patrijarha i to pod imenom “Johannes de Sansenberch” ili “Steingebergo” (prema mjestu Steinberg kraj Loža u Sloveniji, danas Šteberk).

7 Analogiju susrećemo i u toponomastičkoj građi. Nazivi gospoštija, gradova, kaštelâ i selâ često su trojezični. Tumačenja višeznačnosti imena *Pazin* na njemačkom jeziku *Mitterburg* privlače pozornost ne samo

skog srednjovjekovlja bili zapravo građani i plemići talijanskog podrijetla (DE FRANCESCHI, 1964., 199.-232.). Nositeljima valova kulture koji su, dakle, sve silovitije zapljuskivali Knežiju nisu bili građani i plemići njemačkoga niti hrvatskog, već talijanskog podrijetla, jer su upravo oni bili “bistri i domišljati ljudi, dobroćudni, skromni i štedljivi”. Devetnaestostoljetni stereotipni okviri talijanske građanske elite u Istri izjednačili su, dakle, etničku pripadnost istarskog srednjovjekovlja i ranoga modernog doba s društvenim slojevima (Nijemci – feudalni tlačiteljski, ali brojem zanemariv sloj; Talijani – prosvijećeni građanski sloj visokih moralnih i uljudbenih kvaliteta; Hrvati – zaostali patrijarhalni seljački sloj) zbog čega se glagoljica i nije mogla “vidjeti” izvan okvira seoskih zajednica u kojima su djelovali popovi glagoljaši koji su, uostalom, prema tadašnjim mjerilima bili upitnih moralnih kvaliteta (BERTOŠA, 1982., 48.-49.). Stoga se, primjerice, pojava obitelji Moškona (*Mosconi*) u Pazinu visoko vrednovala u talijanskim historiografskim krugovima, jer je, eto, ta trgovačka obitelj podrijetlom iz okolice Bergama morala biti okosnicom novih svjetonazora u Knežiji (DE FRANCESCHI, 1964., 71.-80.). Moškoni, međutim, u Istri ne djeluju kao talijanski trgovci. Uostalom, njezini su pripadnici u trenutku preuzimanja Knežije već bili u drugom naraštaju štajerski plemići kojima su i kranjski staleži dodijelili indigenat (JURKOVIĆ, 2004.b.). Ti su se Moškoni (braća Ivan i Kristofor) odista i trudili biti “njemačkim plemićima”, pa su kao takvi javno djelovali i nije im padalo na um isticati svoje (ne)časno (*sic!*) trgovačko podrijetlo. Njihova je gotovo sva sačuvana korespondencija na njemačkom, dokumenti su javnoga karaktera uglavnom na latinskom i njemačkom, a vrlo je rijedak broj onih pisanih na talijanskom jeziku.⁸ Zanimljivo je, međutim, da je oveći broj pisama Kristofor Moškon zaprimao na hrvatskom jeziku,

znanstvenika na polju lingvistike, a i talijansko ime Pisino dobija na težini obzirom na hrvatski oblik imena mjesta. S tim u svezi zanimljiva je pazinocentričnost *Istarskog razvoda* na koju je upozorio Josip Bratulić. On je istaknuo da je Razvod “na tragu njemačke geopolitičke koncepcije Istre, u kojoj je Pazin MITTERBURG, središnji grad, te je to ime za Pazin u njemačkim dokumentima ostalo prisutno sve do XX. stoljeća” (BRATULIĆ, 1989., 13.-14.). Trojezične su paralele vidljive i kod ostalog nazivlja gradova i sela diljem Istre, od kojih se kao primjer mogu navesti: *Stari Pazin – Obernnbürg – Pisinvecchio; Vranja – Freim – Auranja; Boljun – Vijnol – Bagnoli; Zarečje – An der Düerr – Torre; Kašćerga – Kästernn – Villa Padova; Vrb – Perg – Vetta; Žminj – Schwing – Gimino; Novaki – Newsäs – Novacco* (KLEN, 1969.; DE FRANCESCHI, 1964.).

8 Ovo potvrđuje poznato nam arhivsko gradivo koje je na bilo koji način povezano s djelovanjem obitelji Moškona, a pohranjeno u Štajerskom zemaljskom arhivu (Steiermärkische Landesarchiv) u Grazu. Uostalom, isto

što i ne čudi s obzirom na njegove svojtanske, prijateljske i poslovne veze u krugovima ondašnje hrvatske plemićke elite (JURKOVIĆ, 2004.b.). Naime, jedna je od obitelji s kojom se zblizio bila i obitelj znamenitoga kliškog branitelja i gospodara Lupoglavske gospoštije, Petra Kružića.

Kliški je knez Petar Kružić uzevši od nadvojvode Ferdinanda u zakup Lupoglavsku gospoštiju (DE FRANCESCHI, 1879., 130., 237. i 375.; GÖTH, 1864.; BILDERMANN, 1888., 11.) zatražio od kranjskih staleža i njihov indigenat (JURKOVIĆ, 2004.a., 110.). Nije ga dobio, jer su u tom trenutku prevagu u kranjskim staležima odnijeli protestantski orijentirani plemići (JURKOVIĆ, 2004.a., 214.).⁹ No, ustrajnost je Kružićevih nasljednika na kraju urodila pozitivnim ishodom. Njegov je sin Ivan primljen u red baruna austrijskih zemalja i Svetorimskoga Njemačkog Carstva (HDA, B 1.2., 737., fasc. I, br. 2.-2.b; Makanec, 1934.), te je od tog trenutka s pravom mogao isticati svoj pridjevak "od Lupoglava".¹⁰ Pripadao je istar-

to dokazuju i dokumenti koje je objavio sâm Camillo De Franceschi u svojoj monografiji o Pazinskoj knežiji (DE FRANCESCHI, 1964., 426.-429., dok. 33. i 432.-442., dok. 35.-39.).

- 9 O protestantskom otporu useljavanju katoličkih hrvatskih i ugarskih plemića na prostore austrijskih nasljednih zemalja i primjerima takvih postupaka vidi u: TOBLER, 1979., 385.; HÁZI, 1937., 8.-14.; PETRIN, 1973., 129.
- 10 Ivan Kružić je nakon pozakonjenja uspio izgraditi začuđujuće uspješnu karijeru. U ranim je 50-tim godinama XVI.st. bio uključen u vojne protuosmanske aktivnosti na prostoru Gornje Ugarske (današnje Slovačke - op.a.), gdje je obnašao vrlo važne vojno-civilne zapovjedne dužnosti u sustavu Vojne krajine. Bio je kapetanom strateški iznimno važne tvrđave i grada Čabraď (mađ. Csábrág) od 1550. do 1552. god. (usp. MATUNÁK, 1901., 5.; MAKANEC, 1934., 1.; HDA B 1.2., 737., kut. 1., fasc. 1, br. 2.; KOVACHICH, 1798., 228., dok. 19.) i potom kapetanom Krupine (mađ. Korpona) središnjega grada tog dijela Vojne krajine od 1553. do 1572. god. (MOL LR 3, 935.-93.; LOPAŠIĆ, 1887., 34; MATUNÁK, 1901., 6.-8. i 15.-21.). Tijekom tog razdoblja je iskusio i osmansko zarobljeništvo (1562.-1565.), iz kojega ga je oslobodio osobno sultan Sulejman Veličanstveni. (ISTHVANFI, 1622., 216, 272., 273. i 297.; SZALAY, 1857., 102., dok. 1; SZALAY, 1860., 111.-113., dok. 33.). Generalom Krajine Gornje Ugarske bio je u razdoblju od god. 1573. do 1577. (MOL LR 3., 1072. i 1095.; SZEGEDI, 1734., 94.; MOL LR 3., 1107.-1108.; BARABÁS, 1899., 207.-20.8, dok. 52.). Kroz čitavo se to razdoblje trudio integrirati i uklopiti u društvo Gornje Ugarske, što mu je bez većih zapreka i uspijevalo s obzirom na njegov izrazito visok položaj u vojnim strukturama tog kraja. Domestikacija mu je bila olakšana i ženidbom u ranim šezdesetim godinama 16. st. s Katarinom Pálffy, pripadnicom vrlo moćne i utjecajne obitelji na tim prostorima (MOL LR 3., 1107.-1108.; ŠIMČIK, 1934.; KUČEROVÁ, 1998., 217.), kao i činjenicom da je već do tada uštedio toliko novca da je mogao od kraljeva Maksimilijana i Rudolfa uzeti u razdoblju od 1569. do 1576. god. u zakup za nevjerovatnih 157.000 zlatnih ugarskih florena ogromno vlastelinstvo Likava u županiji Liptó (MOL LR 3., 1072.) te Pezinok (mađ. Bazin) i Biely Kamen (mađ. Szentgyörgy) u županiji Požun (AHAZU D-XXXI-9.; MOL LR 3., 1107.-1108.; MOL LR 4., 46.-47.;

skoj plemićkoj eliti, baš kao i njegovi rođaci Moškoni ili, pak, spomenuti Polderštani i Eliharići. Stoga se može bez dvojbe zaključiti kako je pripadnost zemaljskomu plemstvu, ustvari, bila i najvažnijom odrednicom po kojoj su se plemići tadašnje Istre, baš kao i plemići u čitavoj tadašnjoj Europi, mogli jedino i ravnati. Etničko podrijetlo je u takvom sustavu vrijednosti bilo od manje važnosti, ili bolje rečeno, imalo je određenu težinu unutar njihovih rodbinskih, prijateljskih, poslovnih, vjerskih ili, preciznije “zemaljskih” plemenitih krugova. U takvim su krugovima gotovo svi istarski plemići morali biti do određene mjere nositeljima i hrvatskog identiteta kao što su, isto tako, bili i nositeljima njemačke, talijanske, pa čak i slovenske sastavnice austrijskog dijela istarskog kasnosrednjovjekovnog i ranomodernog svijeta. Plemstvo je uvijek prihvaćalo nove osobne identitete (primjerice ženidbama, prilagođavanjem sustavima vrijednosti u novodoseljenoj sredini itd.), ali je istovremeno i čuvalo svoja stara naslijeđa, te ih implementiralo u novoj domovini. Riječ je očito o procesu kojega sociologija naziva *integracijom*, dakle, o procesu u kojemu se ostvaruje kretanje ka kulturnom pluralizmu i pojavi novih transkulturnih elemenata (JURKOVIĆ, 2004.a., 287.) što se prečesto zaboravljalo u vremenima okršaja suprotstavljenih istarskih historiografija, a često se nažalost i danas zaboravlja.

Od glagoljice ka latinici

Grafit Baldasara Polderštana u barbanskoj crkvi sv. Antuna opata pustinjaka svjedoči, kako je već istaknuto, da je taj plemić cijenio kulturnu tradiciju hrvatske etničke zajednice u Knežiji. No, on nije bio usamljenik među “njemačkim” plemićima Istre koji su se na sličan način odnosili prema vrijednosti knežijske multikulturalnosti. Naime, zasebnu skupinu povijesnih vrela za izučavanje povijesti austrijskog dijela Istre čine i tekstovi vjerskog sadržaja kao što su liturgijske knjige (kodeksi, misali, brevijari...), ali i različiti molitvenici te apokrifni tekstovi raznih provenijencija. Brevijari, poput onoga plovana Urbana iz Barbana, cijenjeni su u notarskim kupoprodajnim ugovorima i na stotinu zlatnih dukata. Takve skupocjene knjige tada su

ŠIMČIK, 1934.; KUČEROVÁ, 1998., 217, bilj. 532.-533.). Istovremeno je (1572.) držao u zakupu čitavu regiju Csalóköz, koja je ujedno bila pod njegovim vojnim zapovjedništvom (LOPAŠIĆ, 1887., 34.). Županom je županije Liptó postao god. 1574., a već 1578. i predstojnikom kraljevskoga dvora (*magister curiae regiae*) kralja Rudolfa u Beču. Obje je funkcije držao do smrti; MOL LR 3., 1095.; MOL LR 4., 102.-107.

brojne na Poluotoku, a u njihovoj su kupnji sudjelovali, kako zajednice gradskih ili seoskih općina, te zajednice bratovština i njihovih bratima, tako i svećenstvo, a osobito plemstvo (BADURINA, 1980.; NAZOR, 1980.).¹¹ Ipak, potreba je za liturgijskim knjigama bila neutaživa i pored svih nedaća koje su pogodile Istru na prijelazu iz XV. u XVI. stoljeće. Stoga je pojava njemačkog izuma, tiskarski stroj, oduševljeno prihvaćena u istarskoj sredini, pa ne začuđuje već god. 1482. usklik radosti: "*Vita, vita. Stampa naša gori gre...*" (ŠURMIN, 1898., 289., dok. 189.; BRATULIĆ, 1987.a., 45.) kojim je Juraj žakan iz Roča najavio prvotisak *Misala kneza Novaka* (KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1863., 318., dok. D6.).¹² Nedugo je iza toga putovao Grgur Senjanin po Istri uvezujući i prevezujući liturgijske knjige uz potporu ne samo plovana i župana pojedinih mjesta, već i uz pomoć spomenutog pazinskog kapetana njemačkog podrijetla, Jörga Ellachera/Jurija Eliaharića.¹³ Bilo je to vrijeme kada su duhovnici glagoljaši, među prvima u Europi, organizirali u suradnji s plemićkim obiteljima Istre i Hrvatske tisak za vlastite potrebe (pokretne? tiskare – Kosinj?, Senj, Rijeka). Bilo je to vrijeme tako varljivoga početnog zamaha, a ustvari samog vrhunca glagoljaške tiskarske misije pristigle upravo preko istarskih krajeva u hrvatsku sredinu. Bijaše to svojevrsan apogej u razvoju hrvatskog tiskarstva koji je uskoro silovito potisnut osmanskim najezdom u krajeve odakle je ideja tiskarstva i ponikla – u Istru.

Hrvatsko svećenstvo u Istri, međutim, nije moglo samo novčano podnijeti takve poduhvate iako je u duhovnom pogledu bilo na vrhuncu svojih intelektualnih i organizacijskih mogućnosti. Najteži je, dakle, problem bio pronaći financijera. Velikaši iz Hrvatske, glavni podupiratelji takvih poduhvata, iscrpljeni kontinuiranim ratovanjima s Osmanlijama prestali su tijekom prvih desetljeća prve polovice XVI. st. dotirati skupo tiskanje potrebitih, ne samo liturgijskih, knjiga. Zadnji je poduhvat

11 Od tih rukopisa danas se u Istri, nažalost, ne nalazi niti jedan. Svi su oni tijekom XVIII. i XIX. stoljeća odneseni ili prodani u vodeća kulturna središta Europe. Samo iz Istre su, primjerice, u Austrijsku nacionalnu knjižnicu dospjeli *Misal kneza Novaka*, *Brevijar Vida Omišljanina*, *Ročki misal*, *Frašćinev psaltir*...

12 Misal je nastao u Krbavi god. 1368., ali je već 1405. prodan crkvi sv. Petra i Pavla u Nugli kraj Roča.

13 O tome govori Grgurova zabilješka u *Dragučkom fragmentu misala*: "To zapisa jast, pop Grgur Kralić iz Senja rodom, a tada stanom v rečenem kaštele (Draguču – op. a.). Kapitan biše v Pazini gospodin Juraj Eliaharić, župan v Draguču Križman ... i drugi prijatelji i dobrotvorci moji, kih nas i njih vsih imenui v carstve nebeskem. Amen." (BRATULIĆ, s.a., 113.).

u tom smislu ostvaren u Rijeci zahvaljujući poduzetnosti kneza Bernardina Frankapana Modruškog i njegovog bliskog suradnika, modruškog biskupa Šimuna Kožičića Benje. Nakon ugasnuća riječke tiskare uskoro je nastala nestašica potrebitih knjiga, a nju su koristili protestantski pisci i propovjednici. Najedanput je gotovo cijela Istra bila zahvaćena, ako se tako smije nazivati ta pojava, protestantskim pokretom. Premda su u povijesti luteranstva upravo pojedini svećenici Istre, našavši u Njemačkoj utočište, postali među najpoznatijim vođama protestantizma (BUČAR, 1910.; FANCEV, 1938.; MIRKOVIĆ, 1980.), u novije se vrijeme hrvatska historiografija pita je li ikada i uolikoj mjeri reformacija dospjela do svijesti hrvatskog svećenstva i puka (BERTOŠA, 1990., 73.). Nije li tvrdnja da svećenici glagoljaši nisu tražili “novu nauku” već nove knjige istinita (BRATULIĆ, 1971., 349.; BRATULIĆ, 1987.b., 112.-113.)? Ipak, neprijeporna je činjenica da su knjige tiskane glagoljicom počele tada pristizati iz Njemačke. Naime, krug je protestantskih radnika iz Istre okupljen u tiskari u njemačkom gradu Urachu objavio uz pomoć Ungnada, velikaša iz Hrvatske, u razdoblju od 1555. do 1568. god. preko dvadeset i pet različitih izdanja tiskanih što glagoljicom, što ćirilicom, što latinicom. To se, odista, može smatrati velikim pothvatom iako se opeotvano može posumnjati u stvarni uspjeh zamišljenog projekta organizatora hrvatske protestantske tiskare u Urachu (BRATULIĆ, 1987b., 113). Upravo je stav, ne samo glagoljaškog svećenstva već i drugih u Istri, Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji i Bosni kojima su ta izdanja bila namijenjena, da knjige nisu sredstvo kojim se smije što rušiti ili koga napadati, polako rezultirao osipanjem i zamiranjem čitavog poduhvata (BRATULIĆ, 1987.b., 113.). U razdoblju najproduktivnijeg djelovanja tiskare u Urachu, pak, katoličke plemenite obitelji Istre i Hrvatske nisu bile u stanju potisnuti širenje protestantskih izdanja osnivanjem vlastite tiskare, jer su sve svoje raspoložive resurse trošile u obrani Vojne krajine.

U Istri je, kao i u “ostacima ostataka” Hrvatske, ipak prevladalo uvjerenje iskazano kroz prostodušni grafit zaparan u lovranskoj župnoj crkvi sv. Jurja: *Dobro je jedinstvo vere* (FUČIĆ, 1982., 238., grafit 251/30).¹⁴ S jedne strane, sačuvano je katoličanstvo i *jedinstvo vere*, ta ključna vrijednost šire zajednice koja ni pod koju cijenu nije smjela biti narušena, ali je, s druge strane, nestankom

14 Grafit je uparan na zelenoj pozadini prikaza Kristova raspeća, desno od ramena trećeg vojnika. Prema mišljenju Branka Fučića misao izrečena grafitom izazvana je protestantskim gibanjem u glagoljaškom kleru.

specijaliziranih tiskara za objavljivanje glagoljskih knjiga postupno opadao intenzitet duhovnog stvaranja. Istina je da do današnjih dana hrvatska historiografija nije razriješila osnovnu dilemu kada je u pitanju uloga reformacije na našim prostorima: koliko su god protestantski krugovi u njemačkim zemljama pružali utočište te produžili za par desetljeća opstanak glagoljaškog tiskarstva, nisu li toliko i posredno štetili glagoljaštvu na prostorima njegova korijena – hrvatskim etničkim prostorima?!¹⁵ Kakogod da bilo, plemstvo je Istre i Hrvatske vremenom popustilo pred pritiscima i krajem se XVI. te tijekom XVII. st. okrenulo od zaborne glagoljice prema prihvatljivoj latinici, pismu kojim Hrvati počinju pisati i tiskati svoje knjige.

Put u povijest vodi tamo gdje ga nema

Iznijeti primjeri odražavaju, barem djelomice, kulturnu, društvenu, etničku i vjersku stvarnost plemenitih obitelji srednjovjekovne i ranomoderne Istre, u kojoj se gotovo četrnaest stoljeća prožimaju, a time i obogaćuju naredni utjecaji: slavenska masa u kojoj i do danas prevladava hrvatska zajednica na samoj je granici romanske populacije, dok sa sjevera ustrajnošću zadivljuju njemački pokušaji izlaska na toliko željeni zaljev Mediterana – na Jadran. Pokušaju li se shvatiti i prihvatiti vrijednosni sustavi vremena pazinskog potkapetana Baldasara Polderštana, tada će se jasnijim koloritom ukazivati modernoj historiografiji porijeklo i običaji, jezik i pismo, književnost i umjetnost uopće, kao i jedinstvo kultura, institucija i vjere, odnosno duhovna i društvena struktura ondašnje multietničke zajednice Istre. Shvatiti će se, također, i po brojnosti dominantna hrvatska zajednica koja je savršeno korespondirala s talijanskom, njemačkom, slovenskom, te inim, već zaboravljenim, nositeljima etničkih osobitosti na istarskom tlu. Na tom sustavu počivao je tada suživot, visoki nivo tolerancije i suradnje. U tom sustavu nisu bile poznate manjine – etničke isključivosti i nesnošljivosti.¹⁶

15 Zaista, nakon svršetka rada Tridentskog koncila nastupa u Istri razdoblje progonâ pojedinih luterana i anabaptista; nastupilo je razdoblje posvemašnje institucionalizirane netrpeljivosti i sumnjičavosti u kojemu su lokalni biskupi tijekom svojih vizitacija počeli zabranjivati glagoljske nereformirane misale i brevijare. Jednostavnije je bilo sve što je sumnjivo – zabraniti. Jedno je sigurno, glagoljaški je kler nakon tih šesnaestostoljetnih događaja ušao u razdoblje potpune prepuštenosti samomu sebi, razdoblje u kojemu su novi impulsi glagoljaša bivali sputavani novim vrijednosnim sustavom koji se gradio ukorak s “humanim novovjekovljem”.

16 U to je vrijeme pripadnost političkim, odnosno, državnim cjelinama igrala jednu od značajnijih uloga u mentalitetu ondašnjih ljudi. Etnička

Upravo je taj mentalitet, taj pogled na svijet i duhovni sklop istarskoga srednjovjekovnog čovjeka živo prisutan u crkvi sv. Antuna opata. Jedinstvo kulture ogledalo se u svemu što se danas podrazumijeva pod pojmom raznolikost. Ogledalo se u hrvatskom pismu i jeziku, “njemačkom” plemiću i freskama nastalim pod utjecajem talijanske slikarske škole. Čitava srednjovjekovna Istra smještena u ambijent barbanske crkvice!

Istra je, dakle, granično područje – svojevrsna obodnica različitih entiteta koji se međusobno dodiruju, nadmeću, upotpunjuju, te se počinju sukobljavati i miriti u onim vremenima kada jedan od tih entiteta počinje negirati drugi. No, to je već vrijeme “nacijâ”, a ne plemenite istarske kasnosrednjovjekovne i ranomodernosti. To je vrijeme vrijednosnih sustava koji moraju otvoreno sebi priznati da, kao što stihovi Jakše Fiamenga ističu, “Put u povijest vodi tamo gdje ga nema: U lijevak počela, u kolijevku štenja” (FIAMENGO, 1996.). Vrijeme nam je konačno krenuti upravo tim putem.

Ivan Jurković
**Hrvatski identitet plemstva
austrijskog dijela Istre
krajem XV. i tijekom XVI.
stoljeća**

(“jezična”) pripadnost nije bila od presudne važnosti, te se stoga i ne čini začudnom pojava “banderijalne svijesti” na temelju koje su se i mogle događati “bratoubilačke” epizode u povijesti istarskih Hrvata (BERTOŠA, 1986.a.; JURKOVIĆ, 1998.).

Literatura i objavljeni izvori:

1. Badurina A. (1980.), Iluminacije istarskih glagoljskih rukopisa, *Istra*, 18., (3.-4.), 33.-44.
2. Barabás S. (1899.), *Codex epistolaris et diplomaticus comitis Nicolai de Zrinio*, köt. 2, Monumenta Hungariae historica – Diplomataria, vol. 30., Budimpešta, A Magyar tudományos akadémia könyvkiadó-hivatalában.
3. Bertoša M. (1982.), Model “pobijedenih” i historiografija kao “ancilla politicae”: između prošlosti i perspektive, *Problemi sjevernog Jadrana*, 4., 35.-81.
4. Bertoša M. (1986.a.), *Jedna zemlja, jedan rat: Istra 1615./1618.*, Pula, Istarska naklada.
5. Bertoša M. (1986.b.), *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću II. Društvene strukture, populacija, gospodarstvo*, Misao knj. 5., Pula, Istarska naklada.
6. Bertoša M. (1990.), Pod “uništavajućim brdožderom povijesti”. Jedna epizoda netrpeljivosti u Istri u XVI. stoljeću, *Istra*, NS, 28.(3.), 70.-78.
7. Bidermann I. H. (1888.), *Neuere slawische Siedlungen auf süddeutschen Boden*, Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde, Bd. 2, Hälft. 5., Stuttgart, Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde.
8. Bučar F. (1910.), *Povijest hrvatske protestantske književnosti za Reformacije*, Crtice iz hrvatske književnosti, sv. 5., Zagreb, Matica hrvatska.
9. Bratulić J. (s.a.), Kultura pismenosti u Istri u doba nastanka beramskih fresaka, *Bulletin Razreda za likovne umjetnosti JAZU*, ser. III., 1.(1.), 109.-116.
10. Bratulić J. (1971.), Povijesne odrednice istarskog glagoljizma, *Slovo*, 21., 333.-349.
11. Bratulić J. (1987.a.), Juri Žakan iz Roča. U: J. Bratulić, *Istarske književne teme*, Misao knj. 6. (str. 45.-54.), Pula, Istarska naklada.
12. Bratulić J. (1987.b.), Hrvatski protestantski pokret u Istri. U: J. Bratulić, *Istarske književne teme*, Misao knj. 6. (str. 110.-114.), Pula, Istarska naklada.
13. Bratulić J. (1989.), Pazin u Istarskom razvodu, *Pazinški memorijal XIII*, 19.(2.), 11.-18.
14. Bratulić J. (1992.), *Istarski razvod*, Pula, Libar od grozda.
15. De Franceschi C. (1879.), *L'Istria, note storiche*, Poreč, Tipografia di G. Coana.
16. De Franceschi C. (1964.), *Storia documentata*

della Contea di Pisino, A cura del figlio Carlo, Venecija, Società istriana di archeologia e storia patria.

17. Fancev (1938.), Koliko istine ima u prepričavanjima o “hrvatskom protestantizmu”?, *Suvremenik*, 27.(6.), 493.-511.

18. Fiamengo J. (1996.), Aleja glagoljaša, *Nova Istra*, 1.(1.-2.), 88.

19. Fučić B. (1982.), *Glagoljski natpisi*, Djela JAZU 57., Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

20. Göth G. (1864.), Urkunden – Regesten für die Geschichte von Steyermark vom Jahre 1252. bis zum Jahre 1580., *Mittheilungen des historischen Vereines für Steyermark*, 13, 188.-203.

21. Házi J. (1937.), Néhány történelmi adat a nyugatmagyarországi horvátokról [Nekoliko povijesnih podataka o Hrvatima u zapadnoj Ugarskoj], *Vasi szemle (danas: Dunántúli szemle. Vasvármegyei muzeum)*, 4, 8.-14.

22. Istvanfi N. (1622.), *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV.*, Colonia Agrippina, Hieratus.

23. Ivšić S. (1928.), Hrvatski glagolski “teštament” Jelene, sestre Petra Kružića, iz godine 1541., *Narodna starina*, 7, 5.-12.

24. Juričić Čargo, D. (1999.), *Gospodarski razvoj Luppoglavškega gospodarstva v 16. stoletju v lučih urbarjev in urbarnih zapisov 1523.–1573. (z objavo urbarjev iz let 1523. in 1573.)*, Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije.

25. Jurković I. (1998.), *Bellum omnium contra omnes?*, *Nova Istra*, 3.(2.), 233.-242.

26. Jurković I. (2004.a.), *The Fate of the Croatian Noble Families in the Face of Ottoman Advance*, doktorska disertacija, Budimpešta, Department of Medieval studies – Central European University.

27. Jurković I. (2004.b.), Prozopografska analiza “teštamenta” gospe Jelene, sestre pokojnoga kneza Petra Kružića. U: N. Budak (ur.), *Raukarov zbornik*, Zagreb, FF press (u tisku).

28. Kandler P. (s.a.), *Codice diplomatico Istriano*, Trst, Tipografia del Lloyd Austriaco.

29. Klen D. (1969.), Urbar pazinske grofovije (1498.), *Vjesnik Hrvatskog arhiva u Rijeci i Pazinu*, 14, 5.-69.

30. Kovachich M. (1798.), *Scriptores rerum Hungaricarum minores hactenus inediti, synchroni aut proxime coevi*, tom. 2., Budim, Typis Regiae Universitatis.

31. Kučerová K. (1998.), *Hrvati u Srednjoj Europi*, Zagreb, Matica hrvatska – Matica slovačka.
32. Kukuljević Sakcinski I. (1863.), *Acta Croatica – Listine hrvatske*, vol. 1., Zagreb, Gaj.
33. Lopašić R. (1887.), Prilozi za poviest Hrvatske 16. i 17. vieka iz štajerskog zemaljskog arhiva u Gradcu, *Starrine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 19., 151.-231.
34. Makanec A. (1934.), Ivan Kružić. Pozakonjenje i podjeljivanje plemstva nezakonitomu sinu kliškoga junaka Petra Kružića, *Obzor*, 75. (215.), 1.-2.
35. Matunák M. (1901.), *Korpona várkapitányai* [Kapetani Krupine], Korpona, Nyomtatott Joerges Agost özv. és fiánál.
36. Mirković (1980.), *Matija Vlačić - Ilirik*, Istra kroz stoljeća, drugo kolo, knj. 9.-10., Pula – Rijeka, Čakavski sabor i dr.
37. Nazor A. (1980.), Hrvatskoglagoljski rukopisi izvan domovine, *Istra*, 18.,(3.-4.), 55.-68.
38. Otorepec B. (1995.), *Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) 1270-1405*, Viri za zgodovino Slovencev, knj. 14., Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti – Zgodovinski inštitut Milka Kosa.
39. Petrin S. (1973.), Der Verkauf der Herrschaft Nikolsburg im Jahre 1560 und die Stände von Niederösterreich, *Unsere Heimat. Zeitschrift des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich und Wien*, 44.(3.), 129.-137.
40. Sestan E. (1965.), *Venezia Gulia - Lineamenti di una storia etnica e culturale*, Quaderni di cultura, Sez. 5. Storia di storiografia, 4., Bari, Ed. del Centro librario.
41. Szalay L. (1857.), *Antonii Verancii epistolae*, vol. 2., Monumenta Hungariae historica – Scriptores, ser. II, Pešta: A Magyar tudományos akadémia könyvkiadó-hivatalában.
42. Szalay L. (1860.), *Antonii Verancii epistolae*, vol. 5., Monumenta Hungariae historica – Scriptores, ser. II, Pešta, A Magyar tudományos akadémia könyvkiadó-hivatalában.
43. Szegedi J. (1734.), *Rubricae sive synopses titulorum, capitum et articulorum universi iuris Ungarici etc.*, vol. 2., Trnava, Typis Academicis per Leopoldum Berger.
44. Šimčik, A. (1934.), Ivan Kružić, sin Petra Kružića, *Obzor*, 75.(222.), 1.-2.

45. Štih P. (1994.), *Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem*, Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

46. Šurmin Đ. (1898.), *Acta Croatica – Hrvatski spomenici I., od 1100.–1499.*, Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium 6., Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

47. Tobler F. (1974.), Zur Struktur des ausgewanderten kroatischen Mittel- und Kleinadels im 16. Jh. und das 'familiales' – Problem. U: F. Palkovitz (ur.), *Symposium Croaticon. Gradišćanski Hrvati – Die burgenländischen Kroaten*, Publikationen 1., str. 161.-167. Beč, Wilhelm Braumüller i Hrvatski akademski klub.

48. Tobler F. (1979.), Migracije hrvatskog srednjeg i nižeg plemstva u područje austrijsko-ugarske granice u 16. i 17. stoljeću i problemi "familijara", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, 12., 5.-24.

Ivan Jurković
**Hrvatski identitet plemstva
austrijskog dijela Istre
krajem XV. i tijekom XVI.
stoljeća**

Neobjavljeni izvori:
Kratice arhivskih fondova:

AHAZU	Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti [Zagreb].
D	<i>Documenta (Diplomata)</i> .
HDA	Hrvatski državni arhiv [Zagreb].
B 1.2, 737	Obitelj Kružić – Senj, Karlobag, Klis (1537.-1863.).
MOL	Magyar Országos Levéltár [Mađarski nacionalni arhiv, Budimpešta].
LR	<i>Libri regii</i> .
StLA	Steiermärkische Landesarchiv [Graz].
IöK	Innerösterreichische Kammer.

HRVATSKI IDENTITET PLEMSTVA AUSTRIJSKOG DIJELA ISTRE KRAJEM XV. I TIJEKOM XVI. STOLJEĆA

Ključne riječi: plemstvo, Istra, plemići

Plemstvo je austrijskog dijela Istre tijekom kasnosred-njovjekovnoga i ranomodernog razdoblja primarno funk-cioniralo na osnovi svojega društvenog položaja u kojemu su višestruki identiteti upravo njima i bili svojstveni. Sto-ga su i lako prihvaćali nove osobne identitete (primjerice ženidbama, prilagođavanjem sustavima vrijednosti u no-vodoseljenoj sredini u slučajevima preseljenja), ali su isto-vremeno i čuvali svoja stara naslijeđa, te ih implementirali u novoj domovini. Riječ je očito o procesu koji sociologija naziva integracijom, dakle, o procesu u kojemu se ostva-rivalo kretanje ka kulturnom pluralizmu i pojavi novih transkulturnih elemenata. Hrvatski je dio tih identiteta igrao vrlo važnu ulogu u njihovim životima, bez obzira na činjenicu što je obiteljsko podrijetlo tih plemića bilo u tali-janskim, njemačkim ili austrijskim zemljama. U stvaranju tog identiteta nisu sudjelovali samo domicilni i, počevši od kraja XV. st., novopridošli hrvatski plemići, već i ostali plemeniti doseljenici iz Austrije i Italije, koji su već u dru-goj i trećoj generaciji djelovali kao “istarski plemići”.

IDENTITÀ CROATA DELLA NOBILTÀ DELL'ISTRIA AUSTRIACA ALLA FINE DEL SEICENTO E DURANTE IL SETTECENTO

Parole chiave: nobiltà, Istria, nobili

Nel corso del tardo medioevo e dell'epoca moderna, la nobiltà della parte austriaca dell'Istria funzionava in base al proprio status sociale in cui le identità molteplici costi-tuiscono una loro peculiarità. Essi accettavano facilmente nuove identità personali (ad esempio attraverso il matri-monio, l'adattamento ai valori trovati in loco nel caso di trasferimenti), ma altresì conservavano nello stesso tempo le proprie vecchie eredità implementandole nella nuova pa-tria. Si tratta ovviamente di un processo che la sociologia chiama integrazione, di un processo in cui si realizzava lo spostamento verso un pluralismo culturale e l'apparizione di nuovi elementi transculturali. La parte croata di queste identità giocava un ruolo importante nella loro vita nono-

stante il fatto che l'origine familiare fosse italiana, tedesca o austriaca. Nella creazione di questa identità non partecipavano soltanto i nobili locali e, a partire dalla fine del Seicento, i nuovi arrivati nobili croati, ma anche gli altri nobili immigrati dall'Austria e dall'Italia che già nella terza generazione operavano come "nobili istriani".

Ivan Jurković
**Hrvatski identitet plemstva
austrijskog dijela Istre
krajem XV i tijekom XVI.
stoljeća**